

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора філософських наук,
доцента, професора кафедри філософії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ПРЕПОТЕНСЬКОЇ МАРИНИ ПЕТРІВНИ
на дисертацію
Пилипенко Світлани Григорівни
«КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЗЕМЛІ У СУЧАСНОМУ
ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ»,
представленої на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук за спеціальністю
09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із планами відповідних галузей науки. Дисертаційне дослідження Світлани Пилипенко має гостру актуальність. Осмислення феномену Землі як багатовимірної, фундаментальної основи життя людства на фоні зазначених авторкою відомих екологічних, духовних, культурно-цивілізаційних криз звучить своєрідним науковим набатом, пересторогою виду *Homo sapiens*, який безглуздо нищить планету. Одразу зазначимо, що дисертантка аналізує цей руйнівний вплив не тільки у філософсько-екологічній площині, а розглядає його переважно у філософсько-антропологічному та екзистенціальному контекстах: як тотальну кризу людяності у суспільстві споживання, як результат нескінченної боротьби за владу сильних світу цього у нарощуванні технологізації життя, що поступово призводить до розлюдненості самого ставлення до Землі – єдиної поки що домівки людства. Можна цілком погодитися зі С. Пилипенко (зі стор. 23), що масштаб поставлених задач вимушує розгорнути і багатоаспектну проблематику, і багатоаспектну методологію. Додаткову актуальність тема дисертації отримує у зв'язку із подіями російсько-української війни, коли агресивний захват чужої землі вкотре надає людству приклад геноциду і стає черговим сумним уроком історії щодо небезпеки тоталітарних держав. Окремим актуальним акцентом, детермінуючим роботу, є проблема ставлення до землі і природи як товару, що також висвітлено на сторінках даного дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Структура дисертації цілком логічна. Визначено мету дослідження, яка конкретизується через здійснення філософсько-антропологічного аналізу концептуалізацій Землі у сучасному філософсько-антропологічному дискурсі, сформульовано 7 провідних завдань. У якості предмета дисертаційного дослідження визначено філософсько-антропологічну рефлексію щодо Землі та людини у колі об'єкта дослідження – зв'язку Землі та людини. Основні положення дисертації спираються на апеляцію до базових першоджерел теми, поданих у ретроспекції науки, та на міждисциплінарну методологію дослідження..

Кожен розділ і підрозділи послідовно розгортають аргументацію та містять вичерпні висновки. Достовірність наукових положень і результатів дослідження підтверджується цілісністю теоретичної та методологічної обґрунтованості вихідних позицій досліджуваних проблем, використанням комплексу різноманітних методів дослідження та їхньою відповідністю визначеній меті й завданням, репрезентативністю вибірки, значущістю отриманих висновків та апробацією результатів дослідження.

Аналіз теоретичної частини дисертації. У першому розділі «*Земля: теоретичні та методологічні засади дослідження*» представлено методологічну стратегію дослідження у поєднанні теоретичного і практичного підходів в осмисленні феномена Землі, що дозволило авторці розкрити його багатовимірність у геоантропологічній площині. Зроблено ретроспективний огляд теоретичних та практичних підходів у дослідженні феномена Землі. Переконаливо розкрито багатовимірність феномена Землі як планети, суходолу, природи, ґрунту тощо. Міркуючи про світ земної природи, авторка слушно зауважує, що в науковій традиції і навіть на рівні повсякденного словообігу поняття природи усе частіше відривається від поняття Землі, ігноруючи тим самим Землю як безпосередню основу природи, а це загрожує небажаними трансформаціями людського життя.

Заслуговує окремої уваги представлений у розділі екскурс у поняття та значення наративу в ракурсі філософської думки. Аналізуючи тексти Біблії, твори багатьох дослідників, які міркували над феноменом Землі, дисертантка показує багатозначність феномена Землі у філософській рефлексії. При цьому можна погодитися, що філософію, зокрема, сучасну, загалом можна сприймати як наративний проєкт (стор. 49) й відповідно – аналізувати феномени буття як своєрідні тексти, а також Землю сприймати у якості «тексту» чи навіть «співрозмовника», з яким можна увійти в діалог. Ця думка підводить авторку до цікавих ідей щодо Землі як певного антропоморфного персонажа у міфологічних та релігійних сюжетах. Від метафори «Земля – колиска людства» дослідниця рухається до аналізу інших образів планети, як-то втілення жіночого начала (Геї) під егідою екофемінізму, або своєрідного бриколажу, ризоми у космічному просторі чи ґрунтовних ідей С. Кримського про укоріненість в українській ментальності тріади Дома-Поля-Храму як основи земної оселі. Привертає увагу й аналіз дихотомій у сприйнятті Землі, що привносить в дослідження екзистенціальні аспекти: «руйнівне – творче», «хаос – порядок», «реальне – сакральне», «активне – споглядальне», «матеріальне – ідеальне», «частина – ціле» (стор. 57).

Вдалим теоретичним фрагментом розділу постає апеляція до української історії, міфів, прадавніх вірувань і традицій нашого народу (зі стор. 64). Земля закономірно тлумачиться як духовний вимір українців, символ ідентичності, символ материнства. Доречним у даному контексті постає також звернення до українських літературно-художніх текстів, які доповнюють і сакральне значення Землі для українців, і готовність боронити свою землю від чужинців, ворогів. Зі стор. 66 розгортається досить

прискіпливе дослідження біблійних текстів, де буття людини на Землі отримує відповідно сакральні сенси. Також доречно аналізуються футуристичні ідеї українських космістів В. Вернадського та М. Холодного, проведено оригінальні паралелі із поглядами Г. С. Сковороди (мікрокосм та макрокосм). Звернення до сучасних академічних текстів у ракурсі досліджуваної проблеми підводить авторку до обрису синергетичної парадигми Землі як живої нелінійної системи. Низку сторінок розділу присвячено проблематиці еволюції, коеволюції та конвергенції як поєднанню живого і неживого (зі стор. 89), що виводить на вкрай запитувану сучасну тему загроз техногенної цивілізації. Аргументується зміна парадигми у перспективі поєднання живого і неживого, природного і штучного. При цьому філософсько-антропологічні розвідки сьогодення дозволяють артикулювати слушну ідею сприйняття Землі як упорядкованої системи, певної структури за аналогією із людським тілом. Наведені далі метафори Землі як «серця світу», «інституту істини» надають пафосне звучання темі й водночас вказують на проблему вразливості Землі як і фізичної вразливості кожної людини. Зрештою людина і Земля розуміються як суб'єкти взаємодії, спів-буття.

Другий розділ дисертації «Спів-буття Землі та людини: трансверсальність та комплементарність» присвячено розгляду амбівалентності спів-буття Землі та людини в соціокультурних умовах сучасного світу та узагальненню концепту антропоцена. Для осмислення мережі взаємодій людини та Землі дисертанткою використовується інноваційна дослідницька оптика трансверсальної антропології. Аналізуючи диспозитив «Земля – Людина», С. Пилипенко розкриває мережевий зв'язок феноменів, використовуючи при цьому ідею «комунікативної дії», яка дозволяє розглядати спів-буття людини і Землі як діалог, як поліфонію сенсів (стор. 114). Авторка справедливо зауважує, що комунікація людини із Землею твориться на основі дій, тож кожна особистість відповідно є дієвцем на Землі, перетворюючи, трансформуючи, використовуючи її. Дослідницький фокус зосереджується також на господарюванні, яке оцінюється в ролі матриці сімейних, духовних, політичних, економічних, освітніх зв'язків, як провідний конструкт відношень Землі і людини протягом усієї історії. Враховуючи нарощення технологізації життя й, зокрема, технологізації господарювання на Землі, дисертантка вдається до метафор «неототалітаризму» та «неоколоніалізму» як відображення експлуататорського ставлення сучасної людини до Землі. На противагу цьому пропонується принципово нова модель геолокації господарювання, у центрі якої постає потреба олюднення Землі й відповідно – гуманізації самого людства, яке не просто працює на землі, а *проживає* просторовий вимір земного життя. Привертає увагу комплексний аналіз дисертанткою ситуацій антропоцену в наш час, коли життя і доля планети визначається суто перетворюючою діяльністю людини, стає чинником онтоантропологічного повороту в науковому дискурсі. Вагома частина

розділу присвячена аргументації щодо технологічних загроз планеті і людству за умов неконтрольованого розвитку цифровізації, високих технологій, штучного інтелекту, робототехніки, генної інженерії тощо. Проте, за думкою авторки, якщо людство «одумається» й повернеться до сакрального й вдумливого сприйняття Землі, це здатне вивести діалог Людина-Земля на новий обнадійливий, узгоджений з природою вимір співбуття.

У третьому розділі «Конфігурація станів співбуття Землі та людини» презентовано комплексну парадигмальну концепцію аналізу феномену Землі на відміну від сталих вузькопрофільних на кшталт географічного, космічного, агрономічного та ін. підходів. При цьому наголошується, що подібний інтегральний модус дослідження залишається принципово відкритим, а не якимось метанаративом, сформованим у душі минулих епох. Зазначена множинність екзистенціально насичених образів Землі («тут-буття», «матриця життя», «домівка», «батьківщина», «влада», «власність», «простір», «ландшафт», «місце») доповнює ідею парадигмального підходу осягнення станів Землі й відповідно – аспектів людського світогляду. Вкотре дисертантка підкреслює «тілесність» Землі задля антропоморфного наголосу в темі збереження планети. Поверхня Землі, її ландшафт, пейзаж оцінюються і як «тіло» планети, і як своєрідний текст, «нанесений» природою та людською діяльністю. Цей гіпертекст Землі аргументовано тлумачиться як відкритий полілог у ракурсі глобалізації, урбанізації, віртуалізації життя. Додамо, що у розмислах щодо медійної інтерпретації Землі та феноменах відчуження й привласнення дисертантка розкриває небезпеку віртуальних вимірів життя, де втрачається природний зв'язок з Землею, а разом з тим – знижується відповідальність за неї. Зазначимо також актуальність апеляції до діяльності ООН, Римського клубу, Міжнародного економічного форуму, які формують законодавчі акти збереження Землі, довкілля, екологічності життя.

Четвертий розділ дисертації «Проект Землі в ситуації пост-антеїзму» присвячено аналізу технофобії і техноїдії в контексті творення Проекту Землі з точки зору антропології техніки. Дисертантка розгортає аналіз глобальної контроверзи «природне – штучне», що знаменує процеси витіснення біосфери аж до феномену «штучної Землі». Можна підтримати побоювання С. Пилипенко щодо цього невпинного заміщення природного штучним, яке здатне призвести не стільки до технологічного раю, скільки до технологічного фатуму на грані катастрофи. Слушно підкреслюється тотальність техносфери. Оригінально звучить ідея авторки щодо парадоксальних стосунків людства і винайдених ним же технологій: з одного боку – людина є володарем технологій, з іншого – поступово стає їхнім рабом (зі стор. 311). Відповідно логічним висновком з парадоксу стає визначення амбівалентності цивілізаційних, культурних, наукових та природних процесів у загальному ракурсі технологізації Землі. Визначенні екзистенціальні виміри співбуття Людини і Землі («Земля-у-собі», «Земля-

для-нас», «Земля-без-нас») скеровують дослідницьку думку до осмислення перспектив краху людської цивілізації за умови ганебного ставлення до Землі.

Важливим етапом розмислів дисертантки у 4 розділі стає звернення до ідей пост-гуманізму і пост-людини. Новітні технології оцінюються як певні «протези» у новому способі життя нової людини, що у свою чергу знаменує інноваційну інтеграцію самої людини у штучні технології. Подібні процеси оцінюються С. Пилипенко переважно як погрозливі із акцентом антигуманності і навіть як предтеча нової етики у контроверзі Добра і Зла. У фіналі 4 розділу міститься аналіз загальної антропологічної кризи Землі в епоху антропоцену. Знову наголошується на тому, що високо технологічні антропопрактики здатні призвести до катастрофічних наслідків через порушення гармонії зв'язку «Людина- Земля». Висувається цілком слухна ідея модусу «духовної екології», заснованої на екології мислення, на етиці, на необхідності гуманного спів-існування, спів-буття Людини і Землі заради продовження життя людства й продовження життя самої Землі. Таким чином Земля набуває специфічної ролі суб'єктності в Універсумі.

Найбільш істотні наукові результати, які містяться в дисертації, та нові факти, одержані здобувачем. Інновації дисертаційного дослідження сформульовано авторкою у висновках до підрозділів, у загальних висновках та у пунктах новизни. З нашої точки зору, найбільш істотними науковими результатами і фактами дослідження є наступні:

1. За допомогою інтегральної методології під егідою філософсько-антропологічного підходу створено новий напрямок дослідження буття Землі і людства - геоантропология.

2. Землю представлено як онтоантропологічну реальність, як повноправний і певним чином провідний суб'єкт буття, з яким людині можливо і потрібно вступати у комунікацію як із антропоморфною «особистістю».

3. Вперше визначено широку панораму метафоричних модусів Землі (Земля-тіло, Земля-гіпертекст, простір, Гея, Матір, Жінка, годувальниця, ландшафт тощо) у ретроспективній площині релігії, міфології та науки, що надало можливість аргументовано показати багатоаспектність феномену Землі як суб'єкта, образу й артефакту в історії людства.

4. Дисертанткою використано широкий комплекс досить інноваційних дефініцій західних і вітчизняних філософів, які стали основою інтегральної методологічно бази дослідження: анти-ентеїзм, таласократія, телурократія, принцип комплементарності, поліпарадигма, диспозитив, трансверсальна антропология, інкапсуляція світу, емотивізм тощо.

5. Проблематику антропоцену представлено суто в онтологічно-екзистенціальному ракурсі через показ взаємозв'язку тіла й душі Людини і «тіла» Землі, через їхнє спів-буття. Відповідно ідея дисертації стає потужною пересторогою на шляху використання людством високих технологій, що здатні призвести до відчуження від Землі, до її втрати.

6. Заслужує схвальної уваги аналіз проблематики Землі в контексті української історії, міфології, релігії, господарських практик, показ ставлення до Землі як маркера національного духу, ідентичності українців, які саме зараз боронять свою землю у війні за незалежність, звільняють окуповані ворогом території української землі.

7. Оригінальним фрагментом дослідження є показ віртуальних аспектів образу і ставлення до Землі, що зрештою здатне призвести користувача Інтернету до знецінення життєвих норм, до «ілюзії життя» на своїй планеті, нав'язати впевненість у «запасному житті» на інших планетах, до чого людству вочевидь ще йти дуже довго.

8. Практичною перевагою роботи є пропозиція щодо втілення *педагогіки турботи* про Землю у навчальні програми систем освіти.

Окрім цього варто відзначити високу грамотність тексту дисертації С. Пилипенко, академічний, але при тому вишуканий стиль викладу, широку філософську ерудицію, обізнаність дисертантки у міждисциплінарних підходах до вивчення Землі та дотичних тем.

Значення для науки і практики отриманих автором результатів. Отримані результати дослідження мають теоретичну й практичну цінність. У теоретичному плані вони стають вагомим вкладом у сучасну гуманітаристику, яка стоїть на сторожі збереження життя на планеті, протистоїть розлюдненості цивілізації і культури. Матеріали дисертації можуть стати основою спецкурсів геоантропології у колі університетських дисциплін. Заявлена проблематика і висновки заслуговують також медійного висвітлення, публічного дискурсу. Практична значущість полягає також в тому, що, керуючись ідеями роботи, можливо гуманізувати технологічні впровадження, започаткувати посади експертів-філософів у девелоперські активності й тим більш – у глобальні проекти технологізації життя на планеті.

Дискусійні положення та побажання. Не дивлячись на креативність й новизну представленого дисертаційного дослідження, деякі аспекти викликають бажання подискутувати.

1. Взаємодія Людини і Землі, представлена у дисертаційному дослідженні, здебільшого окреслює песимістичні (у певному сенсі й есхатологічні) мотиви, катастрофічні наслідки впливу технологій на відношення Людина-Земля-Природа. Проте в наш час на противагу цьому набувають бурхливого розвитку smart city, де велика увага приділяється саме екологічності, збереженню природи Землі у штучному просторі міста. Нарощуються глобальні проекти екопарків, заповідних зон, «зелених будинків», «зелених кварталів», інтенсивно розвивається біоморфний урбанізм. Подібні позитивні явища замало висвітлено у тексті дисертації, що надає деяку однобічність провідним ідеям дослідження.

2. При цьому дисертація містить чимало методологічних й фактологічних інновацій, але чомусь в описі новизни їх зафіксовано менше, ніж у самому дослідженні.

3. Фіксуючи просторовий поворот (spatial turn), дисертантка у висновках підкреслює значення глокальних просторів в наш час, проте проблематику процесів глокалізації висвітлює недостатньо. Хотілося б більш докладної уваги до цього аспекту, адже саме глокальні (особливо креативні) простори здатні долати екзистенціаль відчуження людей від міста, від природи, Землі та від ближнього свого.

4. Хотілося б додаткового пояснення щодо зазначених у дослідженні практик переходу від практики трансцендування до практики трансгресії в інтерпретації світу / Землі. Адже поняття трансгресії зазвичай тлумачиться як дефініція некласичної філософії, означає подолання меж, вихід у нескінченність (М. Бланшо). Недостатньо розкрито, що саме авторка має на увазі під трансгресією у руслі досліджуваної проблематики.

5. З урахуванням використаних у дослідженні чисельних інноваційних дефініцій, вказаних вище, вочевидь постає потреба у словнику термінів як доповненні до основного тексту з поясненням етимології, значення та авторства кожного з термінів.

Проте вказані дискусійні питання не знижують високої якості представленого дисертаційного дослідження, а слугують можливими орієнтирами подальших наукових розробок теми Землі.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів. Загалом аналіз дисертаційної роботи, автореферату та опублікованих наукових праць Пилипенко Світлани Григорівни дає підставу зробити наступний висновок. Дисертація Пилипенко Світлани Григорівни «Концептуалізація Землі у сучасному філософсько-антропологічному дискурсі» за актуальністю та науковотеоретичним змістом, обсягом і якістю оформлення, повнотою викладу її основних результатів у публікаціях відповідає вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1197 і присудити Пилипенко Світлані Григорівні науковий ступінь доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. та іншим вимогам МОН України щодо докторських дисертацій, а її автор заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури.

Офіційний опонент:

Доктор філософських наук, доцент, професор
кафедри філософії Національного технічного
університету України «Київський
політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

